

ساز و کارهای حمایت از منابع ژنتیک گیاهی و حقوق مالکیت فکری

(تاریخ دریافت ۱۳۹۹/۰۷/۱۵، تاریخ تصویب ۱۴۰۰/۰۳/۱۲)

سوسن صالحی

محقق و پژوهشگر

چکیده

منابع ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی، ماهیت خاصی دارند و سازمان های بین المللی و کشورها در موضوع کشاورزی، محیط زیست و تجارت که ابعاد مذکور، شمولیت در این مبحث است. نیازمند راهکارهای ویژه در خصوصیات و مسائل خاص آنها می باشد. جوامع بومی و محلی و کشاورزان تمام مناطق دنیا به ویژه در مراکز پیدایش و تنوع گیاهان زراعی مشارکت فوق العاده ای در خصوص حفاظت و توسعه منابع ژنتیکی گیاهی که اساس تولیدات کشاورزی و غذایی در جهان را تشکیل می دهند، داشته و خواهند داشت براین اساس کشورهای عضو معاهده رم در ماده نه موافقت نموده اند که مسئولیت شناسایی حقوق کشاورزان در رابطه با منابع ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی با دولت های متبوع آنها است. علاوه بر حقوق بشری بر محیط زیست، حمایت ها و حقوق خاصی نیز ناظر بر پاره ای از افراد و اقشار در اقدام و منتفع شدن از این حوزه وجود دارد. جوامع بومی و محلی و کشاورزان، تأثیر پذیرترین افراد از سیاست های جهانی در موضوع توسعه و اصلاح منابع ژنتیکی گیاهی هستند. و همانطور که ممکن است توسعه به ارتقای وضعیت رفاهی آنها منجر گردد. تخریب و آلودگی منابع ژنتیکی گیاهی نیز به مراتب بیشتر از دیگران به این جمعیت آسیب می رساند. به همین دلیل، حقوق خاص این جمعیت ها نیز فراتر از مسائل کلی حقوق بشری، مورد توجه خاص بوده است.

واژگان کلیدی: حقوق مالکیت فکری، ژنتیک گیاهی، حقوق کشاورزان، منابع ژنتیکی

بخش اول: بررسی و شناسایی حقوق کشاورزان

مبحث اول: الزامات و بایسته های حقوق کشاورزان

حفاظت از منابع ژنتیکی گیاهی بویژه در رویشگاه طبیعی که از مولفه های واقعی توجه به حقوق کشاورزان ممکن است بستری برای فراهم کردن زمینه ها بین المللی از وضعیت مطلوب زندگی و همزیستی جهانی باشد. از آنجا که بی توجهی به منابع ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی که حقوق مسلم کشاورزان در آن متصور است. بر حیات، بهداشت و تغذیه انسان ها موثر است. و لذا ایجاد سیستمی قابل اطمینان و موثر در حفاظت و بهره برداری مناسب از اینگونه منابع طبیعی، به تضمین رفاه نسل های آینده نیز کمک خواهد کرد. بر عکس بی توجهی به مقتضیات منابع ژنتیکی گیاهی ممکن است بقای نسلهای کنونی و حیات نسلهای آینده را در معرض خطر جدی به سبب عدم توجه به حقوق کشاورزان در عمل متقابل کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه قرار دهد. در موضوع الزام شناسایی حقوق کشاورزان و زارعان مبحث توازن میان محیط زیست و توسعه که در کنوانسیون تنوع زیستی در ۵ ژوئن ۱۹۹۲ در ریودوژانیرو به تصویب رسید مورد ملاحظه قرار گرفته است. این کنوانسیون با توجه به افزایش تهدید منابع ژنتیکی گیاهی و جانوری جهان و از طرفی به خطر افتادن منافع کشاورزان به دلیل پیشرفت های جدید در زمینه تکنولوژی به خصوص تکنولوژی DNA به تصویب رسید. پس از تصویب این کنوانسیون، بحث های جدی در کشورهای توسعه یافته به دلیل تأثیر این کنوانسیون بر تحقیقات و پیشرفت های آینده در زمینه بیوتکنولوژیکی مطرح گردید. حتی ایالت متحده امریکا از امضای این کنوانسیون به دلیل این

۲- این کنوانسیون در ۲۹ دسامبر ۱۹۹۳ لازم الاجرا شد.

۱- به بیانی ساده بیوتکنولوژی نوعی تکنولوژی است که موجب تغییرات ارگانیک در حیوانات، گیاهان، میکروارگانیسم ها و هرگونه مواد بیولوژیک می شود و تغییرات در مواد غیر ارگانیک از طریق ابزار های بیولوژیک ایجاد می کند. بیوتکنولوژی، اعمال اصول علمی و مهندسی در فرآیند مواد از طریق واسطه های بیولوژیک برای تأمین خدمات و کالا است.

که نمی تواند به حد کافی از منافع دارندگان تکنولوژی حمایت کند، خودداری کرد.^۱ این امر، اجرای کنوانسیون تنوع زیستی و دسترسی به اهداف حفاظت و توسعه منابع ژنتیکی را با مشکلاتی مواجه ساخت.

مبحث دوم: اقدامات اساسی و مولفه های این حقوق

دولت های عضو معاهده بین المللی ذخایر ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی در این راستا موظف اند. با توجه به نیازها و اولویت های خود در صورت اقتضاء و با رعایت قوانین ملی خود برای صیانت و اشاعه حقوق کشاورزان اقداماتی از جمله موارد زیر را بعمل آورند:

الف - صیانت از دانش سنتی مربوط به منابع ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی
ب - حق مشارکت برابر در تسهیم منافع حاصل از بهره برداری از منابع ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی

ج - حق مشارکت در تصمیم گیری ها در سطح ملی در زمینه مواردی که به حفاظت و استفاده پایدار از منابع ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی مربوط می شود.

مهمتر این که در بند سه ماده نه معاهده منابع ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی این مسئله مورد تأکید قرار گرفته است. که هیچ چیزی در این ماده نباید به گونه ای تفسیر شود. که حقوق کشاورزان را در نگهداری، استفاده، مبادله و فروش بذر یا مواد تکثیر شونده برداشت شده از مزرعه کشاورز در چارچوب قوانین ملی و در جایی که مصداق دارد محدود نماید.

قوانین و مقررات نوین مانند حق مالکیت معنوی ممکن است، اثرات نامطلوبی بر روی قوانین رایج گونه های گیاهی داشته باشد. و امتیازات انحصاری، کشاورزان را از تکثیر ارقام انحصاری یا ارقامی با ژن های انحصاری منع می نماید. شاید این امر دلیل اصلی بوجود آمدن قانون حفاظت از ارقام جدید گیاهی باشد که سعی در طراحی نظام نوینی برای حفاظت از ارقام گیاهی دارد. بدیهی است حتی چنین قانون بازدارنده ای به مراتب بهتر و کم خطر

^۱ - ایالت متحده آمریکا کنوانسیون را در ۴ ژوئن ۱۹۹۳ در زمان دوران ریاست جمهوری کلینتون به امضاء رساند اما هنوز آن را تصویب نرسانده است.

تر از ورود بخش کشاورزی به عرصه های مربوط به قانون امتیاز انحصاری باشد. که ریشه در بخش صنعت دارد. اصلاحات در قوانین داخلی و توافق منطقه ای و بین المللی در حفاظت از ارقام گیاهی، حق کشاورزان را نباید برای ذخیره استفاده، مبادله و فروش بذر یا مواد تکثیر شونده برداشت شده از مزرعه کشاورز محدود نماید. حقوق کشاورزان که در نقش به نژاد گران و استفاده از ارقام متعلقه دارند. اختیار بیشتری داشته باشند. مبنای چنین استدلالی براین استوار است که اینگونه زارعان و کشاورزان در ادامه و توسعه فعالیت های خود، به منابع مالی بیشتری احتیاج دارند. و این مسئله در تعارض با حقوق مرسوم کشاورزان برای ذخیره استفاده مبادله و فروش بذر خودشان می باشد. برخی از کشورها این رویه را تعدیل نموده اند. به عنوان مثال اینکه کشاورزان خاصی حق تکثیر بذر گیاهان از قبل مشخص شده ای را داشته باشند. که اخذ چنین تصمیماتی منوط به تصویب آیین نامه مربوطه می باشد. در اتحادیه اروپا، کشاورزان خود «مثلاً در مورد غلات تولید کمتر از ۹۰ تن دارند» مجاز به نگهداری و مصرف بذر خود از ارقام حفاظت شده هستند. بدون اینکه نیازی به کسب مجوز از به نژادگر داشته باشند. در ادامه به موازات توسعه حق مالکیت معنوی در اصلاح نباتات، حقوق مربوط به ذخایر ژنتیکی نیز در معرض توجه قرار گرفت. در این راستا سازمان کشاورزی و خوارو بار ملل متحد «فائو» برای اولین بار مفهوم «حق کشاورز»^۱ را در مباحث مربوط به «بهره برداری بین المللی از ذخایر ژنتیکی گیاهی در کشاورزی» ارائه نموده در این مباحث، حقوق کشاورزان و جوامع بومی و کشاورزی جهت کنترل مدیریت، توسعه و انتفاع از منابع ژنتیکی گیاهی متعلقه به رسمیت شناخته شده است. کنوانسیون تنوع زیستی مفهوم حق حاکمیت ملی را ارائه نمود. که حق کنترل ملی را بر منابع ژنتیکی خود به رسمیت می شناسد. هر دو مفاهیم ذکر شده، به نوعی حق امتیاز دسترسی و مشارکت در منافع حاصل از استفاده از منابع ژنتیکی گیاهی را جهت کشاورزان و زارعان را بیان می کنند.

بخش دوم: ایران و اهمیت حمایت از منابع ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی

^۱-The farmers right

سپاس فراوان خداوند بزرگ را که میهن عزیزمان را یکی از عالی ترین مراکز تجمع ذخایر ژنتیکی گیاهی قراردادده است. گفته می شود که ایران یکی از اولین کشورهای دنیاست. که در آن کشاورزی و تمدن شروع شده و انسان اولیه برای نخستین بار در فلات ایران به کشت و زرع دست زده است. همچنین گفته میشود که مهاجرت آریایی ها بر خلاف مهاجرت مشهور چوپانی و در جستجوی چراگاههای جدید بوده، بلکه مهاجرتی دهقانی و در جستجوی زمین بهتر برای کشاورزی و تهیه غذا بوده است. حفاری هایی که در اطراف کاشان به عمل آمده نشان می دهد. که در شش هزار سال پیش ایرانیان متمدن بوده و سیستم زراعی و کشاورزی پیشرفته ای داشته اند. لذا با توجه به این تاریخچه منطقه خاورمیانه و خاور نزدیک، که ایران نیز جزء آن می باشد. از غنی ترین مراکز تجمع ذخایر ژنتیکی گیاهی می باشد. و بسیاری از محصولات زراعی از این منطقه به سایر نقاط جهان منتقل و بصورت تکامل یافته فعلی در آمده اند. همچنین ایران دارای یکی از غنی ترین اقلیم های زیست محیطی جهان بوده و تنوع زیستی در عرصه های گیاهی و جانوری آن قابل ملاحظه می باشد. ایران محل برخورد پنج سرزمین معروف گیاهی و جانوری و مهد تنوع گونه های گیاهی نیمکره شمالی به شمار می رود. به عنوان نمونه بیش از ۷۶۰۰ گونه گیاهی در ایران شناخته شده است. که حدود ۲۳۰۰ گونه آن بومزاد ایران بوده و ۱۴۰۰ گونه آن در دنیا نادر است. بنابراین آنچه گفته شد. بدیهی است که کشوری با چنین پشتوانه غنی از منابع ژنتیکی گیاهی، باید توجه ویژه ای به حفاظت از این منابع مبذول نموده و از آن به نحو احسن در راه نیل به رشد و توسعه همه جانبه بهره گیری نماید. زیرا ذخایر ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی از ارکان توسعه بوده، حفاظت و بهره برداری از آنها جایگاه ویژه ای در توسعه پایدار دارد. حفاظت از گونه های گیاهی و جلوگیری از انقراض آنها مدتهاست. که کم و بیش مورد توجه قرار گرفته است. در بسیاری از مناطق جهان به انحاء گوناگون، ذخایر ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی حفظ می شوند. و با نگاه اجمالی به شرایط جاری در مواجهه با منابع ژنتیکی گیاهی، اقدامات خوب و مؤثری همگام و همراه با دیگر مناطق جهان در ایران نیز به منظور حفاظت از ذخایر ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی به ویژه در مورد گونه های

وحشی و خودرو به عمل آمده است. از جمله این اقدامات مساعی ای است که در شناخت و معرفی گیاهان در حال زوال همگام با سطح بین المللی صورت گرفته است.

مبحث اول : ایران قبل از الحاق به معاهده بین المللی ذخایر ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی

ایران تا اوایل قرن (۱۴ ش / ۲۰ م) کشاورزی و موضوعات مرتبط با این بخش همانند حمایت از منابع ژنتیکی گیاهی و یا امنیت غذایی روش های قدیم و سنتی بوده و تنها در صد سال اخیر با آشنایی فرهنگ ها و افزایش جمعیت و به دنبال آن نیازمندی شدید به محصولات کشاورزی و غذایی تغییرات بنیادی در نظام های کشاورزی با توجه به اوضاع اقلیمی و ذخایر ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی در فلات ایران پدید آمده است. شناخت از وضعیت منابع ژنتیکی گیاهی در ایران این امکان را برای تحلیل و تجزیه در سطح ملی و بین المللی فراهم می کند. آثار و شواهد تاریخی بیانگر این است که ایرانیان از دیرباز با زیست بوم فلات ایران آشنا و قرین بوده اند. و از طریق اتخاذ روش های پایدار برای « بهره برداری عاقلانه و مسئولانه» از منابع محیطی مانند آب، خاک و پوشش های گیاهی مختلف به هم زیستی با اقلیم زندگی دست یافته اند. به گونه ای که اکنون این فرهنگ و دانش گرد آمده پس از سالیان جلوه ای از محصول اندیشه و فکری پیشینان و گنجینه ی ارزشمندی از میراث ملی و تاریخی و فرهنگی میهن ما می باشد. و در عین حال «بخشش و روح بلند ایرانی» در مرآده های با دیگر ملل جوامع انسانی همواره میزبان سخاوتمند جامع بشری در انتقال این اندیشه و منابع ارزشمند و گهربار بوده است. کشاورزان و زارعان ایرانی در گذشته های دور در مورد بهره برداری و یا روش های حافظت از منابع ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی همانند فرامردن کشورها پیشرفته امروزی به نتایج ارزشمندی رسیده اند. همانند تنوع بهره برداری از نظر نوع تولید یا بهره گیری از منابع ژنتیکی گیاهی مختلف در قالب

«کشت متنوع و مترکم»^۱ است. که این سیستم های تولید (واحد های بهره برداری) در گذشته دارای کشاورزی چند محصوله هستند. و در اکثر موارد امر کشاورزی و زراعی در قدیم با بهره برداری از پوشش گیاهی خودرو تکمیل می گردید. که منشاء شکل گیری این سیستم در گذشته به تضمین امنیت معیشتی و ضامن پایداری و حفظ سلامت اکولوژیک با استفاده از تلاش و بکارگیری دانش کشاورزان و زارعین قدیم ایرانی در هر منطقه بوده است. در ایران حفاظت از منابع ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی در سال های (۱۳۳۶ - ۱۳۳۲) با همکاری سازمان کشاورزی و خوار و بار ملل متحد (فائو) انجام می گردید. که مجموعه های ارزنده ای از این منابع ژنتیکی گیاهی در دانشکده کشاورزی دانشگاه تهران موجود می باشد. در اوایل سال های دهه (۱۳۴۰) بدین نحو ادامه داشت. اما فعالیت های رسمی در خصوص حفاظت و نگهداری از منابع ژنتیکی (بانک ژن) عمدتاً در اولین سالهای دهه (۱۳۵۰) شروع گردید. که هیئت های اعزامی از کشورهای کانادا، انگلستان و ایتالیا و چند کشور دیگر حاکی بر توافق دو یا چند جانبه در این زمینه بوده است. در دهه (۶۰) بر اساس تفاهم فیما بین دولت ج.ا.ا و سازمان کشاورزی و خوار و بار ملل متحد «فائو» و سازمان جهانی ذخایر ژنتیکی (IBPGR)^۲، ایران رسماً به عنوان عضو شبکه بین المللی ذخایر ژنتیکی گردید. و جمع آوری، حفاظت و بهره برداری از ذخایر ژنتیکی گیاهی در زمینه محصولات مختلف عهده دار گردیده است. بر منبای این تفاهم بررسی و شناسائی منابع ژنتیکی بومی و وحشی محصولات مختلف زراعی و باغبانی و مناطق پراکندگی جغرافیایی آنها بویژه در سطح کشور و نیز تهیه لیست ذخایر ژنتیکی گیاهی جمع آوری شده قبل مورد توجه قرار گرفته است. همچنین به سبب نقش مهم منابع ژنتیکی گیاهی در زندگی مردم ایران و از طرفی احتمال نابود شدنشان، پس از شناسایی منابع ژنتیکی گیاهی موجود در کشور و محل انتشار جغرافیایی آنها نسبت به جمع آوری آنها مود تعهد قرار گرفته است. در کل حفاظت از محیط زیست من جمله ذخایر ژنتیکی گیاهی و دیگر منابع طبیعی در کشور ما همانند وضعیت و

^۱Diverse cultures and dense

International Boar for Plant Genetic Resources 1.

پیشینه آن در جهان از قدمت چندانی برخوردار نیست ولی از لحاظ رویکرد به اینگونه مسائل و تدوین قوانین و مقررات مرتبط در مقایسه با بسیاری از کشورهای جهان سوم و حوزه غرب آسیا پیشتاز کشورهای دیگر بوده است. که شروع آن در قوانین داخلی در اوایل دهه (۵۰) و هم زمان با کنفرانس جهانی استکهلم، تدوین و تصویب شد. و از آن تاریخ تا کنون در حوزه محیط زیست و منابع طبیعی از جمله ذخایر ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی تحولات نسبتاً چشمگیری در این زمینه در کشور صورت گرفته است. در ق.ا دولت جمهوری اسلامی ایران مصوب سال (۱۳۵۸) اصل پنجاهم آن به حفاظت محیط زیست اختصاص دارد. که مرتبط به موضوع منابع طبیعی و ذخایر ژنتیکی هم توجه نموده است. و «این اصل یکی از مترقی ترین اصول ق.ا نه تنها میان اصول دیگر بلکه در مقایسه با قوانین اساسی سایر کشورهای جهان در زمینه حفاظت محیط زیست می باشد». با تطبیق این اصل با منشور سازمان ملل متحد و اصول حقوق بین المللی، این حقوق را تداعی می کند که حق حاکمه در منابع ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی به نحوی بهره برداری از این منابع و بر اساس سیاست های محیط زیست باشد. تا فعالیت های مرتبط در این حوزه و در حیطه صلاحیت یا نظارت آنها موجب زیان محیط زیست و حقوق کشورها یا مناطق خارج از محدوده صلاحیت ملی آنها نگردد. کنوانسیون تنوع زیستی^۱ CBD که دولت ها با آگاهی از ارزش ذاتی تنوع زیستی و ارزش های اکولوژیکی، ژنتیکی، اجتماعی، اقتصادی، آموزشی، فرهنگی، بازآفرینی و زیبایی شناسنامه تنوع زیستی و اجزای آن، و نیز با آگاهی از اهمیت تنوع زیستی برای تکامل و حفاظت از سیستم های حفظ حیات زیست و با تایید اینکه حفظ تنوع زیستی مساله تمامی بشریت است. و نیز با توجه به اینکه شرط اصلی حفظ تنوع زیستی، حفاظت از اکوسیستم ها و زیستگاه های طبیعی و نگهداری از احیای جمعیت های، ارقام ها و گونه ها در محیط طبیعی خود می باشد. از طرفی با شناخت این واقعیت که بسیاری از جوامع بومی و محلی که تجسم نوع زندگی سنتی می باشند وابستگی نزدیک و سنتی به منابع زیستی دارند و

1. Convention on Biological Diversity

مطلوبیت سهم شدن عادلانه در مزایای حاصل از کاربرد دانش و ابتکارات و اقدامات سستی مربوط به حفاظت از تنوع زیستی و استفاده پایدار از گونه ها و نیز اهمیت و نیاز به همکاری بین المللی، منطقه ای و جهانی بین دولت ها و سازمان ها و همچنین برای رفع نیازهای غذایی، بهداشتی و سایر نیازهای جمعیتی رو به رشد جهان، حفاظت از تنوع زیستی و کاربرد صحیح آن از اهمیت کلیدی برخوردار می باشد. که بدان منظور دسترسی به منابع و استفاده مشترک از آنها و نیز تکنولوژی های ژنتیکی امری حیاتی است. و با توجه به اینکه حفظ و نیز استفاده صحیح از تنوع زیستی نهایتاً باعث تحکم و تقویت روابط دوستانه بین کشورها شده و به ایجاد صلح در جامع بشری کمک می کند. بر این اساس «دولت جمهوری اسلامی ایران در تاریخ (ششم) اوت (۱۹۹۶) به این کنوانسیون، که در تاریخ (پنجم) ژوئن (۱۹۹۲) در ریودوژانیرو (برزیل) تصویب گردید. عضو شده است. قانون الحاق دولت ج.ا.ا به کنوانسیون تنوع زیستی در جلسه علنی روز یکشنبه مورخ ششم خرداد ماه (۱۳۷۵) مجلس شورای اسلامی تصویب و در تاریخ (۱۳۷۵/۳/۱۳) به تایید شورای نگهبان رسیده است.

در این راستا شورای عالی حفاظت محیط زیست کشور در مورخه (۱۳۸۱/۳/۲۱) طی شماره (۲۳۸) برای این اساس مصوبه ای مقرر داشته: «شورای عالی حفاظت محیط زیست با عنایت به گزارش ملی توسعه پایدار در خصوص طرح تدوین استراتژی و برنامه عملی ملی حفاظت از تنوع زیستی چهار مورد راهبردهای ملی حفاظت از تنوع زیستی دولت ج.ا.ا را به شرح ذیل تایید نمود:

۱- ارتقای آگاهی از تنوع زیستی و مشارکت های مردمی

۲- ایجاد نظام های اطلاعاتی و تحقیقاتی زیستی

۳- بهره برداری پایدار از منابع تنوع زیستی

۴- ایجاد مدیریت نظام مند حفاظت از تنوع زیستی

در ماده (۱۵) کنوانسیون تنوع زیستی موضوع منابع ژنتیکی مورد توجه قرار گرفته و تعهدات مهم را کشورهای متعاقد همانند اقدامات تضمینی، اجرایی و یا سیاستگذاری برابر مواد (۱۶ و ۱۹) و در صورت لزوم از طریق ترتیبات مالی تعیین شده در مواد (۲۰ و ۲۱)،

با این هدف که در بهره برداری از نتایج پژوهش و توسعه و مزایای حاصل از کاربرد تجاری و سایر استفاده های منابع ژنتیکی، با کشورهای تامین کننده آن منابع به طور برابر و عادلانه سهم شوند، انجام دهد. چنین مشارکتی باید بر اساس توافق دوجانبه یا چندجانبه صورت گیرد.

مبحث دوم: ایران بعد از الحاق به معاهده بین المللی ذخایر منابع ژنتیکی گیاهی برای

غذا و کشاورزی

کشور ما دارای تنوع ژنتیکی گیاهی بسیار غنی است. این موضوع بیشتر به خاطر وسعت و تنوع آب و هوایی و جغرافیایی کشور است. به علاوه ایران در منطقه بسیار مهم و استراتژیک قرار گرفته، که جزء مناطق پیدایش و تنوع بسیاری از گونه های گیاهی است. بنا به عقیده گیاه شناسان ایرانی حدود (۱۰ تا ۱۲) هزار گونه گیاهی در ایران وجود دارد. که این تنوع ژنتیکی گیاهی بیش از کل تنوع ژنتیکی گیاهی قسمت عظیمی از قاره اروپاست.

متأسفانه با وجود این ثروت خدا داد، کشور ما به دلیل عوامل فرساینده ژنتیکی بسیار متنوع و شدید، دارای بالاترین میزانهای فرسایش ژنتیکی گیاهی در سطح جهان است. به طوری که نیم قرن گذشته شاهد نابودی بسیاری از گونه های ارزنده این منابع ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی و حذف گونه و ارقام بومی در کشور بوده ایم. در ایران با توجه به لزوم حفظ منابع ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی و تامین و اقدامات مناسب برای بهره برداری از موارد و اطلاعات ژنتیکی و حفظ تنوع زیستی و ارزشهای اقتصادی برای بهره برداری از موارد اطلاعات ژنتیکی و حفظ تنوع زیستی و ارزشهای اقتصادی و ضرورت همگرایی با دغدغه مشترک جهانی، لایحه الحاق دولت ج.ا.ا. به معاهده بین المللی ذخایر ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی مصوب ۱۳۸۰/۸/۱۲ هجری شمسی برابر با سوم نوامبر ۲۰۰۱ میلادی در سی و یکمین کنفرانس سازمان کشاورزی و خوار و بار ملل متحد با اصلاحی، تصویب مجلس شورای اسلامی رسید. و مورد تایید شورای نگهبان قرار گرفت. این معاهده که یک سند جدید و الزام آور بین المللی برای «تضمین حفظ» و «مدیریت پایدار» منابع ژنتیکی

گیاهی برای غذا و کشاورزی به شمار می رود. با توجه به مقدمه آن، علاوه بر تقسیم عادلانه و منصفانه منافع ناشی از کاربرد منابع ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی، بر مبنای شناسایی حق حاکمیت دولت ها بر منابع ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی خود و شناسایی حقوق کشاورزان شکل گرفته است.^۱ «اهداف معاهده بین المللی ذخایر ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی عبارتند از «حفاظت و استفاده از ذخایر ژنتیکی برای غذا و کشاورزی و تقسیم عادلانه و منصفانه منافع حاصل از استفاده از آن، هماهنگ با کنوانسیون تنوع زیستی به منظور نیل به کشاورزی پایدار و امنیت غذایی». در حقیقت این اصول کلی به این دلیل مورد توجه قرار گرفته اند. که تا پیش از آن تمامی تلاش های بین المللی معطوف به نحوه بهره برداری از تنوع زیستی گردیده بود. به ماهیت متفاوت منابع ژنتیکی کشاورزی که در طول هزاران سال رشد مورد بهره برداری قرار گرفته، مبادله شده و با سایر منابع ترکیب گردیده اند، توجه کافی مبذول نشده بود. و این امر موجب نگرانی کشورهای در حال توسعه را فراهم آورد. معاهده در این زمینه مقرر داشته است: «طرف های متعاقد در روابط خود با سایر کشورها، حقوق حاکمیتی آن ها را بر منابع ژنتیکی گیاهی خود برای غذا و کشاورزی، از جمله اختیار تعیین چگونگی دسترسی به آن منابع توسط دولت های متبوع و با رعایت قوانین ملی به رسمیت می شناسند».^۲ در حقیقت، با تصویب کنوانسیون در سال ۱۹۹۲ تغییر اساسی در مفهوم مالکیت منابع ژنتیک مشاهده می شود. به عبارت دیگر تا قبل از تصویب کنوانسیون، منابع ژنتیک «میراث بشریت» تلقی می گردید، در حالیکه این مفهوم در بند (یک) مقدمه کنوانسیون تنوع زیستی به عنوان «مسئله مشترک همه بشریت» معرفی شده است. و سپس در بند (سه) معاهده نیز تحت عنوان مسئله مشترک همه کشورها شناسایی گردیده است. بنابراین مفاهیم فوق کاملاً به مفهوم مالکیت منابع ژنتیک توجه داشته و نه تنها از

^۱ - بند ۱ ماده ۱ معاهده

^۲ - بند ۱ ماده ۱۰ معاهده

شناسایی آن به عنوان حق همه بشریت اجتناب ورزیده اند. بلکه حق مالکیت ملی بر این منابع را به صورتی برجسته و متمایز در مقابل حقوق مالکیت فکری مورد تأکید قرار داده اند.

بند اول : سازوکارهای حقوقی حمایت از منابع ژنتیک گیاهی

اهمیت اقتصادی، زیست محیطی و اجتماعی منابع ژنتیک باعث بروز نگرانی های جدی حاکمیت های ملی در شیوه بهره برداری از این منابع و امکان محو و نابودی آنها شده است. از این رو در رویکرد حفاظت از منابع ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی به منظور صیانت از آنها در مقابل صدمه و اتلاف و حمایت از این منابع در برابر استفاده نامناسب یا بدون مجوز از آنها که در دستور کار مذاکرات بین المللی قرار گرفته است. بدیهی است که برای نیل به این دو هدف لازم است با طراحی یک نظام حقوقی متناسب که به حقوق مالکیت فکری موجود نیز توجه بایسته مبذول داشته باشد. ابزار حقوقی لازم را فراهم آورد. مفهوم حفاظت که به صورت اساسی در کنوانسیون تنوع زیستی و معاهده منابع ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی با تأکید بر اصل اخذ رضایت قبلی مورد توجه قرار گرفته است. زیر عنوان «حمایت سلبی»^۱ شناخته می شود. حمایت سلبی به معنای انجام اقدام هایی با هدف جلوگیری از سبک حقوق انحصاری مالکیت فکری بر منابع ژنتیکی، توسط اشخاص به جز جوامع محلی و بومی دارنده این منابع می باشد. (به عنوان نمونه بند (د) ماده (چهار) قانون ثبت اختراعات طرح های صنعتی و علائم تجاری مصوب ۱۳۸۶ در راستای اعمال حمایت سلبی از منابع غنی ژنتیکی کشور طراحی و در متن قانون گنجانده شده است).^۲ لیکن با توجه به کشاکش موجود بین نیاز به ارتقاء و تشویق قوه ابتکار و خلاقیت و افزایش سرمایه گذاری خصوصی مولد از یکسو و نیاز به تضمین آزادی، جریان آزاد اطلاعات و آثار فرهنگی و نیاز به دستیابی به فن آوری از سویی دیگر با حمایت سلبی نمی تواند به تنهایی کار ساز باشد. به بیان دیگر، حمایت سلبی اگر چه می تواند نگرانی هایی ناشی از عدم حفاظت از

^۱- Defensive protection

^۲. خادمی، حجت، تاسیس نظام ملی ثبت اختراعات زیست فناوری، مجله پژوهش های حقوق تطبیقی، ش ۵، ۱۳۹۱.

منابع ژنتیکی را تا حدی بر طرف کند، اما از سویی دیگر اعمال یک جانبه حمایت سلبی در قانون باعث بروز نگرانی جدی متخصصان زیست فن آوری و انجمن های ذیربط ایشان شده است. به ویژه نگرانی آنها در خصوص ناامیدی و سرخوردگی نیروی انسانی متخصص کشور به علت عدم حمایت از نوآوری ها، ابداعات و اختراعات زیست فن آوری و عدم ثمر دهی نتایج ناشی از تحقیقات آنها، عدم سرمایه گذاری صنایع و تولید ثروت از رهگذار تجاری سازی زیست فن آوری، عدم ایجاد فرصت های شغلی و در نهایت رکود زیست فن آوری در کشور برجسته می باشد.

از این رو لاجرم باید با شناخت دقیق عناصر مختلف مرتبط با موضوع فن آوری زیستی و تطبیق آن با نیازهای این حوزه به یک نظام مناسب حمایتی که امکان پشتیبانی از پیشرفت های علمی و فنی این حوزه را فراهم آورده و از سویی دیگر تامین کننده منابع و حقوق تمامی اشخاص ذینفع باشد، دست یافت. از این نظام حمایتی به عنوان «حمایت ایجابی» یاد می شود. مفهومی وسیعتر از حفاظت داشته و می تواند شامل چگونگی استفاده از نظام های حقوقی مالکیت فکری باشد. اگر چه سازوکارهای حمایتی حقوق مالکیت فکری خواه به صورت قراردادی و خواه به شکل نظام حمایتی ویژه می توانند در نیل به اهداف حمایت ایجابی مؤثر باشند، لذا لازم است با نیل به یک نظام حقوقی متناسب بین این دو رویکرد تعادل ایجاد نمود. به عنوان مثال شاید با اعطای صلاحیت حقوقی لازم به تامین کنندگان منابع ژنتیکی بتوان اشخاص ثالث را از برخی بهره برداری های خاص از منابع و مواد ژنتیک بازداشته و یا محدود نمود. و چگونگی احترام به حقوق تامین کنندگان، تضمین منافع آنها و شیوه های توافقی و قراردادی تقسیم منافع را تبیین کرد. اما این امور منوط به وجود راهبردهای ملی حفاظتی و حمایتی به صورت توأمان می باشد.

بند دوم : قانون ثبت ارقام گیاهی و کنترل گواهی بذر و نهال

براساس قانون موصوف که در سال (۱۳۸۲) به تصویب مجلس شورای اسلامی ایران رسید. و نیز آیین نامه های اجرایی آن مصوب (۱۳۸۷) هیأت امنای سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، ارقام جدید گیاهی با احراز برخوردار از شرایط جدید بودن، تمایز، یکنواختی و پایداری به موجب نظام خاص حمایت از ارقام جدید گیاهی مورد حمایت قرار می گیرند. و از طرفی حقوق کشاورزان به نحو مقتضی در این قانون مورد توجه قرار گرفته است. در بسیاری از کشورها، ضوابط تولید بذر و ارقام گیاهی در راستای توسعه تولید بذر گواهی شده تدوین شده است. قوانین در کشورهای مختلف عموماً متشکل از مفاهیم مربوط به اجزای کیفیت بذر، اصلاح و معرفی ارقام جدید گیاهی می باشند. البته ضوابط رسمی تولید بذر برای نظامهای بومی تولید بذر که در طی نسل های مختلف زارعین شکل گرفته است. ناکارآمد می باشد. نظامهای رسمی و ضوابط مربوطه نه تنها محدود کننده نظامهای بومی و رایج زارعین بوده، بلکه در برخی کشورها حتی این گونه فعالیت های بومی را غیر قانونی اعلام نموده است. قوانین بذر که روند مربوط به اصلاح و معرفی ارقام گیاهی و هم چنین کیفیت بذر را ظابطه مند می نمایند. در بین کشورها و براساس نیازهای آن کشور و مسئولیت ارگانهای ذیربط متفاوت هستند. هدف نهایی قوانین بذر کنترل و نظارت کامل بر فرآیند تولید بذر می باشد. به عنوان مثال اگر دولت متولی کیفیت بذر باشد. تمامی بذرهای گیاهان زراعی بایستی توسط یک ارگان دولتی گواهی شده و تمام ارقام جدید گیاهی نیز باید از طریق نظام ارزیابی ارقام جدید تایید و به ثبت رسیده باشد.

کشورهای مانند ایران، اندونزی، مراکش، اوگاندا و... دارای چنین قوانین هستند. در طرف مقابل، کشورهای نیز وجود دارند که هیچ گونه ضوابطی برای بازار بذر نداشته و قوانین بذر با تجارت آنها هنوز اجرایی نشده است. ولی اغلب کشورها نظامهای بینابینی دارند. به عنوان مثال بنگلادش کنترل کیفی را تنها برای تعداد محدودی از گیاهان زراعی اعمال می نماید. یا در امریکا بجای گواهی رسمی کیفیت بذر، از سیستم برچسب کیفیت مربوط به خود شرکت های تولید کننده بذر استفاده می شود. در شرایطی که نظامهای نیرومند کنترل کیفی، مبتنی بر

فعالیت ارگان‌های کارآمد دولتی باشد. در حالیکه در مباحث اقتصادی چنین کشوری از مکانیزم‌های معتدل کنترلی و یا بازار رقابتی کالاها پیروی شود، مانع از عرضه و فروش بذرها و ارقام گیاهی با کیفیت نزدیک به استاندارد خواهد شد. اما نظام‌های بومی و محلی که متشکل از تولید بذر توسط کشاورزان و خرید و فروش محلی آن می باشد. حداقل در تعاریف از ضوابط رسمی تولید بذر تبعیت نمی کند. به زبان ساده اینکه کشاورزان کاری را انجام می دهند که از حدود ده هزار سال پیش انجام داده اند. و آن تولید بذر و ارقام گیاهی در مزرعه خودشان و فروش با تبادل آن در درون جوامع روستایی و پیرامون خود بوده است. نکته بسیار مهمی که بایستی همواره در نظر باشد. اینکه قوانین موجود برای کنترل کیفی و معرفی و ثبت ارقام اصلاح شده و حقوق مالکیت معنوی به نژاد گران ممکن است اثرات نامطلوبی بر روی نظام‌های بومی تولید بذر داشته باشد. براساس مفاهیم و مواد موجود در قوانین کشورها، تمامی بذرها و ارقام گیاهی مورد کشت (مانند ترکمنستان) و یا تمامی بذور موجود در بازار (اغلب کشورها) بایستی توسط ارگان رسمی کنترل و گواهی بذر و ارقام گیاهی مورد تایید قرار گیرد. و یا اینکه صحت مندرجات روی برچسب سیستم های بذری مورد تایید قرار گیرد. که این به معنای پذیرش مسئولیت نوشته های روی برچسب توسط تولید کننده بذر و ارقام گیاهی است. اصلاحات جدید قانون حفاظت از ارقام جدید گیاهی، حق کشاورزان را برای ذخیره و تبادل محدود می نماید. آخرین ویرایش این قانون، قدرت و اختیار بیشتری را به بهنژاد گران برای نظارت استفاده از ارقام متعلقه را می دهد. مبنای چنین تصمیمی بر این استوار است که بهنژاد گران بخش خصوصی برای ادامه و توسعه فعالیت‌های خود، به منابع مالی بیشتری احتیاج دارند. ولی این مسئله در تعارض با حقوق مرسوم کشاورزان برای ذخیره و تبادل ارقام گیاهی خودشان می باشد. البته برخی از کشورها اقدام به تعدیل این قانون نموده اند. برنامه‌های توسعه‌ای که مبتنی بر تولید ارقام گیاهی توسط کشاورزان می باشد. معمولاً الزامات مربوط به کنترل کیفیت، گواهی بذر و قوانین مربوط به

! Cooper, H. D. 2002, "The International Treaty on Plant Genetic Resources for Food and Agriculture", Review of European Community and Environmentallawvol.

اصلاح و معرفی ارقام گیاهی را دارا نمی باشند. در این راستا نیاز به انعطاف پذیری و معرفی روش های جایگزینی است که برخی به شرح ذیل است:

۱ - محدود نمودن قانون به چند گیاه زراعی خاص و مهم (به عنوان مثال، در کشور بنگلادش تنها پنج گیاه زراعی در سیستم کنترل و گواهی بذر قرار دارد).

۲ - استثناء نمودن کشاورزی کوچک از مشمول قوانین مربوطه (همانگونه اتحادیه اروپا برای بذر غلات اجرا می نماید).

۳ - طبقات خاصی از ارقام گیاهی و بذر بصورت سیستم « صحت برچسب » بفروش برسد. (مسئولیت بر عهده تولید کننده بذر خواهد بود و یا اینکه برای طبقات تجاری بذر برخی از گونه های گیاهی، بذر تنها با انجام آزمون های آزمایشگاهی و بی نیاز از بازرسی مزارع تولید ارقام گیاهی بفروش برسد).

۴ - سیستم معرفی رقم به سیستم توصیه رقم تغییر یابد، به نوعی که ارقام ثبت شده دارای ارزش تجاری بیشتری بوده ولی سایر ارقام توصیه شده نیز حق ورود به بازار را داشته باشند. این امر باعث افزایش حق انتخاب کشاورزان خواهد شد.

۵ - کشاورزان کوچک و آسیب پذیر از مشمول قوانین مربوط به حق مالکیت معنوی جهت استفاده از ارقام گیاهی و دست ورزی حفاظت شده خارج شوند.

این موارد از نظام هایی بوده که از تولید ارقام گیاهی توسط کشاورزان حمایت می کند.

بند سوم : ساز و کارهای حمایت از منابع ژنتیک گیاهی و حقوق مالکیت فکری

نظام مالکیت فکری یکی از مسائل زیر بنایی سیاست نوین اقتصادی در سطح ملی بوده و بستری برای توسعه به شمار می رود.

مالکیت فکری به طور روز افزون برای توسعه پایدار کشورهای در حال توسعه به ویژه کشورهای کمتر توسعه یافته، به عنوان یک ابزار مهم تلقی می شود. از همین رو در خصوص لزوم آزادی ثبت اختراعات زیست فن آوری مورد استفاده در قانون ثبت اختراعات، طرح های صنعتی و علائم تجاری مصوب ۱۳۸۶، حاکی بر توسعه آموزش و سرمایه گذاری و تجارت در کشور است. هر چند در مقابل اینگونه استدلال گردید. اگر چه حقوق مالکیت فکری و

به ویژه نظام ثبت اختراع از جمله پایه های اساسی توسعه دانش محور کشور به شمار می آیند. لیکن باید در نظر داشت که درک پایه های حقوقی و اقتصادی نظام مالکیت فکری پیش شرطی برای درک افزایش نقش و اهمیت آن در استراتژی های ملی در جهت تقویت رقابت و تسریع توسعه اقتصادی - اجتماعی به شمار رفته و کسب چنین حقوقی متضمن تجارت مطمئن و در عین حال الزامات متقابل برای دارنده آن می باشد. ماده هفت موافقتنامه جنبه های تجاری حقوق مالکیت فکری (تریپس) در همین راستا مقرر می دارد: « حمایت و اجرای حقوق مالکیت فکری باید به منظور رشد و ارتقاء ابتکارهای فن آوری و انتقال و انتشار فن آوری جهت تامین منافع تولید کنندگان و استفاده کنندگان دانش فنی اشاعه یابد به نحوی که منجر به رفاه اقتصادی و اجتماعی و توازن بین حقوق و الزامات شود». همانگونه که در این ماده تصریح گردیده است. هدف غایی از حمایت و اجرای حقوق مالکیت فکری، رفاه اقتصادی و اجتماعی از رهگذر توازن بین حقوق و الزامات است. در واقع اگر چنین توازنی در عرصه سیاست گذاری های ملی مورد توجه قرار نگیرد. حمایت از حقوق مالکیت فکری به ویژه در عرصه زیست فن آوری صرفاً موجب انحصارات خاص برای اشخاص حقیقی و حقوقی، نه تنها ایرانی بلکه با توجه به اصل رفتار ملی اتباع تمامی کشورهای عضو کنوانسیون پاریس گردید. و حقوق عمومی آحاد افراد اجتماع را تحت تاثیر قرار خواهد داد. بنابراین نکته بسیار مهم در اعطای حقوق مالکیت فکری به اختراعات زیست فن آوری در ایران پاسخ به این سوال است که آیا اعطای حقوق انحصاری به تعدادی از مخترعات زیست فن آوری در کشور و تعداد بی شماری از اختراعات زیست فن آوری کشورهای توسعه یافته، بدون در نظر گرفته حقوق و منافع عمومی آحاد مردم و بدون اخذ تضمین های لازم در خصوص الزام ایشان به تقسیم منافع ناشی از دسترسی به منابع ژنتیک و بهره

۱. مشهدی، علی و میترا محتشمی، تنوع زیستی در مالکیت فکری، همایش بین المللی بحران های زیست محیطی و راهکارهای بهبود آن، ۱۳۹۱.

برداری از منابع مذکور از جمله با استفاده از ساز و کار انتقال فن آوری، منطقی و مناسب خواهد بود یا خیر؟

بهترین شاهد مدعا در این خصوص اقدام ایران و ۱۲ کشور دیگر در حال توسعه عضو سازمان جهانی مالکیت فکری (WIPO) موسوم به «گروه کشورهای دوست دار توسعه»^۲ در تدوین و تصویب بیانیه توسعه آن سازمان است.

در سال ۲۰۰۴ میلادی کشورهای برزیل و آرژانتین پیش نویس طرحی را به نشست سی و یکم مجمع عمومی آن سازمان ارائه کردند. این پیش نویس مشتمل بر چهار موضوع اساسی «وظایف و اختیارات سازمان»، «هنجارسازی»، «همکاری فنی» و «انتقال فن آوری» مورد تایید کشورهای عضو گروه دوست داران توسعه قرار گرفته است. و با رایزنی های فراوان سرانجام در پاییز سال ۲۰۰۷ میلادی با اصلاح و تکمیل به تصویب مجمع عمومی سازمان جهانی مالکیت فکری رسیده است. در واقع آنچه موجب این رویکرد گردید. نگرانی کشورهای یاد شده در خصوص نتایج اعمال مالکیت فکری بر رشد و توسعه اقتصادی کشورهای در حال توسعه و انحصار فن آوری در کشورهای توسعه یافته بود. بیانیه توسعه گواهی روشن بر این واقعیت است که نظام ثبت اختراع فی نفسه نه تنها موجب انتقال فن آوری نمی گردد. بلکه با توجه به انحصار حقوقی و اقتدار ناشی از آن عملاً صاحب اختراع که مالک فن آوری نیز هست را از تعهد به انتقال فن آوری بی نیاز می سازد. لذا سیاست های ملی باید با لحاظ نمودن منافع ملی روش های حقوقی مناسب را برای الزام مخترعان به انتقال فن آوری در قوانین ملی خویش پیش بینی نمایند. نظیر این نگرانی در کنوانسیون تنوع زیستی ملاحظه می شود. و از آنجا که حقوق مالکیت فکری می تواند بر ماهیت فناوری های بکار رفته در شیوه های بهره برداری از منابع ژنتیک موثر بوده و چگونگی انتقال و کاربرد این فن آوری ها را نیز تحت تاثیر خود قرار دهد. توسعه و انتقال فن آوری متناسب برای تأمین موفقیت

^۱ - word intellectual property organization

^۲ - اعضای گروه دوست داران توسعه عبارتند از ایران، مصر، برزیل، آرژانتین، بولیوی، کوبا، دومینیکا، کوادور، پرو، ونزوئلا، کنیا، سیرالئون، آفریقای جنوبی، تانزانیا

آمیز اهداف کنوانسیون تنوع زیستی بسیار مهم است. از این رو کنوانسیون به فن آوری هایی که کاربرد آن ها در صیانت، حفاظت و استفاده پایدار از تنوع زیستی اهمیت دارد. توجه ویژه مبذول داشته است. در این راستا طرف های متعاقد بر اساس شرایط مندرج در بندهای (یک) و (دو) ماده (۱۶) موافقت خود را با تعهد به فراهم آوردن و یا تسهیل دستیابی و انتقال فن آوری به سایر طرف های متعاقد به ویژه در قالب شرایط عادلانه و مطلوب اعلام می دارند. همانگونه که گفته شد، ارتباط بین حقوق مالیکت فکری و حمایت از منابع ژنتیکی گیاهی در بحث انتقال فن آوری بر اساس کنوانسیون تنوع زیستی واجد وجوه مختلف می باشد. لیکن مهم ترین این وجوه را می توان تاثیر نظام حمایتی مالکیت فکری بر ماهیت فن آوری بکار رفته در منابع ژنتیک و انتقال این فن آوری دانست. همچنین باید توجه داشت که این حقوق نباید در تضاد با اهداف کنوانسیون باشند. این امر مورد تاکید دبیرخانه کنوانسیون تنوع زیستی نیز بوده است.

نتیجه گیری

ذخایر ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی، بیانگر نیازمندی حیات و زیست انسان به لوازمی اساسی است. لوازمی که پیدائی و پدیداری شان اساساً از قدرت و توانایی انسان خارج است و نهایتاً برآورد سازی این نیاز، تنها از عهده این «طبیعت مهربان» بر می آید و بس. اما بشر این مخلوق برتر اما عاجز از تولید و ساخت مولفه های زیستی و عناصر زیست بومی که حیات وی از آغاز تا پایان تنها به وجود و بقای این عناصر ممکن است، اغلب قدرشناسی از طبیعت را به فراموشی سپرده و حتی سرنوشت و خیر و مصلحت «حیات پایدار و متعالی» خود را نیز در سایه تقدم برخی انگیزه ها و منافع محدود سودانگاران از لزوم تدقیق کافی در رفتار و برنامه ریزی های رفتاری خود عاری نموده است. در چنین گستره ای، تخریب و نابودی طبیعت و پایان پذیری برخی از این لوازم مانند منابع ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی، حیات وی قطعی و مسلم می نماید. حفاظت از منابع ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی به مثابه صیانت و پاسداشت مسیر حیات اجتماعی است. از همین رو است که هر اندازه در اهمیت و حساسیت آن گفته شود، نه گزاف بلکه تأکید بر

واصحات است. انعقاد و تصویب معاهده بین المللی منابع ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی ضمن بیان خطرات زوال منابع ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی، اجماعی جهانی را به نظاره نشست و امیدهای تازه ای را برای حفاظت مطلوبتر و توجه به توسعه پایدار منابع ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی را برانگیخته است. این معاهده با پیش بینی نظام چند جانبه دسترسی و تسهیم منافع و تبادل اطلاعات و همچنین تعبیه نظام جهانی اطلاعات مربوط به منابع ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی و شناسایی حقوق کشاورزان و تاکید بر روشهایی که حفاظت، اکتشاف، جمع آوری، شناسایی، ارزیابی و ثبت منابع ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی تضمین می نماید. سازوکارهای حقوقی جدیدی را برای اعضاء پیشنهاد می نماید. در نهایت امید آن می رود. با اجرای مطلوب سازوکارهای پیش بینی شده در این معاهده شاهد حمایت و توجه به ضرورت مدیریت مطلوب تر منابع ژنتیکی و گیاهان زراعی و دیگر ارقام گیاهی برای غذا و کشاورزی در عین احترام به حقوق کشاورزان و حقوق مالکیت معنوی و محیط زیست باشیم. دولت ج.ا.ا در سال (۱۳۷۵) به عضویت کنوانسیون تنوع زیستی و در سال (۱۳۸۴) به معاهده بین المللی ذخایر ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی ملحق شده است. از جمله اصول اساسی عهد نامه های یاد شده شناسایی حق حاکمیت دولت ها بر منابع ژنتیک و نیز شناسایی اصل لزوم اخذ رضایت قبلی از جوامع دارنده این منابع برای دسترسی به منابع ژنتیک و در نهایت تقسیم منافع ناشی از بهره برداری از این منابع می باشد. ضمن آنکه در معاهده بین المللی منابع ژنتیکی گیاهی برای غذا و کشاورزی بر لزوم توجه خاص به حقوق کشاورزان در استفاده از منابع ژنتیکی گیاهی برای تولید محصولات کشاورزی و تضمین امنیت غذایی تاکید شده است.

منابع و ماخذ

الف: فارسی

۱. آرن، ای گیر، پسامدرنسیم و بحران زیست محیطی، ترجمه عرفان ثابتی، نشر چشمه، ۱۳۸۰.
۲. ابراهیم گل، علیرضا، «حق بر غذا پیش شرط تحقق سایر حقوق»، مجله حقوق بین المللی، ۱۳۸۷، ش ۳۹ ۲۴۴-۲۲۱.
۳. ابراهیمی، محمدصادق، «توسعه پایدار کشاورزی»، ماهنامه جهاد، ۱۳۸۶، ش ۲۵.
۴. اطاعت، حسن، «بیوتکنولوژی و حفاظت منابع ژنتیکی، دیدگاه جدید در افزایش تولید و کیفیت مواد غذایی»، اقتصاد کشاورزی و توسعه، ۱۳۷۷، ش ۲۱ ۲۴۳-۲۲۳.
۵. امیر ارجمند، اردشیر، «حفاظت از محیط زیست و همبستگی بین المللی»، مجله تحقیقات حقوقی دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۷۴، ش ۱۵، ۴۳۶-۳۲۳.
۶. انصاری، محمدباقر و شکورا حاجی علی اورک پور، «بررسی حق بر غذا به عنوان یکی از حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی»، مطالعات حقوق بشر اسلامی، ۱۳۹۲، ش ۳ ۱۸۰-۱۴۳.
۷. بوتکین، ژان، شناخت محیط زیست، ترجمه عبدالحسین وهاب زاده، انتشارات جهاد دانشگاهی مشهد، ۱۳۸۲. *روزنامه‌های و مطالعات فرهنگی*
۸. بوذرجمهری، خدیجه، «دانش بومی در توسعه روستایی پایدار»، مجله جغرافیا و توسعه، ۱۳۸۲، ش ۲ ۲۰-۵.
۹. بهنیا، محمدرضا، و مهدی محمدی، «کاربرد روشهای بیوتکنولوژی و مهندسی ژنتیک در علوم زراعی و اصلاح نباتات»، مجله زیتون، ۱۳۷۳، ش ۱۲۳، ۴۰-۴۱.
۱۰. بیگ زاده، ابراهیم، حقوق سازمان های بین المللی، انتشارات مجد، ۱۳۸۹.
۱۱. شاه ولی، منصور، «پارادایم اخلاقی - فلسفه متعالی در پژوهش های بحران های زیست محیطی»، فصلنامه ی اخلاق در علوم و فناوری، ۱۳۸۶، ش ۳ و ۴.

۱۲. صدوق، محمدباقر، « جمعیت، محیط زیست، آینده»، فصلنامه محیط زیست، ۱۳۸۰،

ش ۳۴

۱۳. طلائی، فرهاد، «تعهدات دولتها در قبال حق بر غذا با توجه به ماده یازدهم میثاق

بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی»، فصلنامه حقوق دانشگاه تهران،

۱۳۹۲، ش ۲، ۱۳۴-۱۱۹.

۱۴. فهیمی، عزیزا... و علی مشهدی، « اندیشه های حقوق محیط زیست»، انتشارات

دانشگاه قم، ۱۳۹۳.

۱۵. کامکار، بهنام و مهدوی دامغانی، عبدالحمید، مبانی کشاورزی پایدار، انتشارات جهاد

دانشگاهی مشهد، ۱۳۸۷.

۱۶. کوشا، ابوطالب و مریم احمدی، «بررسی حقوق مالکیت فکری نانو زیست فناوری

در معاهدات بین‌المللی»، مجله دیدگاههای حقوقی - قضایی، ۱۳۹۰، ش ۵۳، ۲۰۰-

۱۷۳.

۱۷. ویژه، محمدرضا، « حق دسترسی به اطلاعات محیط زیست، بررسی حقوق بشر

اروپایی»، مجله ی محیط شناسی، ۱۳۸۵، ش ۴۰.

ب: انگلیسی

۱۸. Alan Boyle, Michael Anderson, 1996, Human Rights Approaches to Environmental Protection, Clarendon Paperbacks, Oxford University Press.

۱۹. Ball (1999). Issues for Developing Countries Bellevue. Proceeding of Workshop on Biotechnology, Biosafety. Switzerland.

۲۰. Bor, Ben and Others, 1998, International Environmental Law in Asiapacific, London, kluwer Law International.

۲۱. Brush, S. B, 2005, "Protecting Traditional Agricultural Knowledge", Journal of Law and Policy, Vol. 17: 59- 109.

۲۲. Mgbeoji, I. (2006). Global biopiracy: patents, plants and indigenous knowledge. Vancouver, UBC Press.

۲۳. Momtaz , J.(1996) The united Nations and The Environment Frome Stockholm to Rio dejaneiro , Political Geography vol. ۱۵ , pp. ۳۱۴ , ۲۶۱-۲۷۱.
۲۴. Sands, P.1995, Principles of International Environmental Law (vol. I: Framework, Standards and Implementation.
۲۵. Susette ,B.K.2002, Rights to plant Genetic Resources and Traditional knowledge basic Issues and perspectives.
۲۶. Vienna Declaration and program of action of the world conference on human rights, 1993, para.11.

